

KUZEY KAFKASYA HUNLARINDAKİ ZİLGİBİS'İN, DAĞISTAN HAZARLARINDAKİ SELİFÂN'IN, JUAN JUAN, GÖKTÜRK, ESKİ UYGURLARDAKİ HSİE-Lİ-FA SANLARININ ÇÖZÜMLERİ, KÖKEN VE ANLAMLARI

Yusuf GEDİKLİ*

Makalede üç sözcük (unvan) üzerinde durulacaktır. Birincisi Kuzey Kafkasya Hunlarında 521'de saptanan Zilgibis, ikincisi Dağıstan Hazarlarında 916, 943'te saptanan Selifân, üçüncüsü Çin kayıtlarındaki Juan Juan, Göktürk, Uygur unvanı olan hsie-li-fa'dır. Bu üç unvandan birincisinin Türkçe *dilgib, ikincisinin Türkçe *Silbân, üçüncüsü olan hsie-li-fa'nın ise Türkçe *silbâg olduğu kanıtlarıyla ortaya konulmuştur.

Üçüncü unvan olan *silbâg'in çözümü önemlidir. Çünkü bu unvan genellikle yine Türkçe ilteber ~ elteber unvanıyla bir ve aynı sayılıyordu. Metinde görüleceği üzere hsie-li-fa, yani *Silbâg, ilteber ~ elteberle aynı olamaz. Çünkü hsie- unsuru bir tür s-'dir. Geri kalan -li-fa unsurlarıysa -l- ve -b-'dir. Dolayısıyla hsie-li-fa ses çevrimi Türkçe *silbâg'den gayri bir şey olamaz.

Böylece üç unvanı çözmüş ve yeniden oluşturmuş oluyoruz. Ayrıca ilteber ~ elteber unvanının yapısı büyük oranda aydınlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hun, Hazar, Göktürk, Zilgibis, Selifân, Hsie-li-fa.

**Solutions, Origins And Meanings Of The Titles Of Zilgibis
In The Khuns Of North Caucasia, Of Selifân In The Dagestan Khazars,
Of Hsie-Li-Fa In Juan Juan, Kök-Türk, And Ancient Uygur**

Abstract

The article will focus on three words (title). The first is Zilgibis found in 521 in the Huns of the North Caucasus, the second is Selifân, identified in the Khazars of Dagestan in 916, 943, and the third is hsie-li-fa which is the title of Juan Juan, Kök-türk, Uyghur in Chinese records. It has been proved by the evidence that the first of these three titles are Turkish *dilgib, the second one is Turkish *Silbân, and the third one, hsie-li-fa, is Turkish *silbâg.

Geliş Tarihi: 21 Temmuz 2022 - Kabul Tarihi: 25 Ekim 2022.

Atf Bilgisi: Yusuf Gedikli, "Kuzey Kafkasya Hunlarındaki Zilgibis'in, Dağıstan Hazarlarındaki Selifân'ın, Juan Juan, Göktürk, Eski Uygurlardaki Hsie-li-fa Sanlarının Çözümleri, Köken ve Anlamları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 132, Sayı 261, İstanbul 2022, s. 437-450, doi: 10.55773/tda.1146829

* Dr, İstanbul-Türkiye, dryusufgedikli@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6681-5750.

*The solution of the third title, *silbäg, is important. Because this title was generally considered one and the same as the Turkish title ilteber ~ elteber. As can be seen in the text, hsie-li-fa, that is *silbäg, cannot be the same as ilteber ~ elteber. Because element hsie- is a type of s-. The remaining -li-fa elements are -l- and -b-. Therefore, sound translation of hsie-li-fa cannot be anything other than Turkish *silbäg.*

Thus, we have solved and reconstructed the three titles. In addition, the structure the title ilteber ~ elteber has been largely clarified.

Keywords: *Khun, Khazar, Kok-türk, Zilgibis, Selifân, Hsie-li-fa.*

Kuzey Kafkasya'nın Kuban yarımadası ve Dağıstan bölgeleri, Hun ve öbür Türk kavimlerinin (Ogur, Barsil, Saragur, Sabar) çok eski yerleşim alanlarındandır. Aynı durum Kırım için de geçerlidir. Buralarda (Kırım, Kuban, Dağıstan) yerleşik Türk kavimleri zaman zaman birbirleriyle didişmiş, bu durum her iki tarafın zayıflamasından başka bir işe yaramamıştır. Nitekim Kırım'daki Kerç, Kuban'daki Taman Hunlarıyla Sabarlar arasında Kafkasya'da egemen olmakla ilgili bir rekabet vardı.¹

Kuzey Kafkasya Hunları teriminden asıl Hun Türklerini anlamalıyız. Gerçi kaynaklarda Hun terimi geniş anlamda kullanılmakta, bu terimle asıl Hunlarla birlikte Ogur (Bulgar), Barsil, Saragur, Sabar Türkleri de kastedilmektedir. Yani kaynaklarda gerek Ogurlar (Bulgarlar), gerek Sabarlar kendi adlarıyla anılmakla birlikte sadece Hun, ayrıca Hun - Sabir, Hun - Bulgar olarak da anılırlar. Burada inceleyeceğimiz Zilgibis sanı çok yüksek olasılıkla asıl Hunlara aittir.

1. Doğu Roma Kaynaklarında Zilgib-is'in (Σιλγίβις) Kimliği, Kayıt Tarihi

Zilgib-is Kuzey Kafkasya'da adı en erken zikredilen Hun şeflerinden biridir (-is Yunanca takıdır). Jüstinyen tarafından Sasanlı hükümdarı Kubad'a (Kavad) jurnal edilmiş, Kubad tarafından öldürtülmüştür.

1. Zilgib-is, Teofanes'te 521 yılı olaylarıyla ilgili olarak geçer; yazar ondan "Hunların hükümdarı" diye bahseder.²

2. Zilgib-is, Malalas (491 - 578) ve başka kaynaklarda da görülür.

3. Moravcsik 520 dolayları yazar; "Kafkasya bölgesinde Hun prensi" açıklamasını yapar.³

4. Golden bu kişiyi "Hun kralı" olarak niteler⁴; "Hun kralı Zilgib-is'in bir Sabir olup olmadığı açık değildir" der.⁵

1.1. Yazımlar

1. Moravcsik'te Zilgibis = Σιλγίβις vb. şeklindedir.⁶

¹ A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", İA, c. 2, s. 97.

² Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002, s. 26.

³ Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II, s. 131.

⁴ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 85 vd.

⁵ Golden, s. 85.

⁶ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 131.

2. Johannes von Nikiu'da *Ziligdes* biçimindedir.⁷ *Ziligd* biçiminin sonundaki *d*, galiba *b* yerine bir yanlış yazımdır (Belki de Habeşçede veya başka bir alfabede *b* ve *d* harfleri birbirine benzediği için yanlış yazıma meydan verilmiştir).

3. Artamonov *Ziligd* yazar.⁸

4. Başstav; *Zilgbi-or*, *Zilgib-io*, *Zagbir-is* imlalarını verir.⁹

5. Golden çeşitli kayıtları eserlerinde şöyle sıralar:

5.1. Malalas'ta: *Zilgibis* = Ζιλγιβις, varyantları *Zilgibi* = Ζιλγιβι, *Zilgib* = Ζιλγιβ, *Zilgibin* = Ζιλγιβιν.

5.2. *Chronikon Paschale*'da: *Zilgbis* = Ζιλγβις, *Zilgbi* = Ζιλγβι, *Zilgbin* = Ζιλγβιν, *Zilgbín* = ζιλγβίν, *Zilgbiros* = ζιλγβιρος.

5.3. Teofanes'te (*Kronografya*'da): *Zilgbi* = Ζιλγβι, *Zilgbin* = Ζιλγβιν. Varyantları: *Ziligbis* = Ζιλγιβις, *Zilgbis* = Ζιλγβις, *Ziligdis* = Ζιλγιδης, *Ziligbin* = Ζιλγιβιν, *Zilgdin* = Ζιλγιδιν, *Zeliches*, *Zelichen* (son ikisi Latince kayıtlardır).

5.4. Landolfus'ta: *Ziligdes*.¹⁰

1.1.2. Görüşler

1. Zeki Velidi Togan sözcüğü *Zigibi* yazar; *Cılkı-biy* olarak düşünür.¹¹ Başka bir eserinde *Cılkı-bi*'ye ilaveten Çigil-bay açıklamasını teklif eder.¹²

2. Golden "bu ismin tatmin edici bir açıklaması yoktur" der.¹³

1.1.3. *Zilgib-is* Hakkında Fikir Jimnastiklerimiz

1. Kelimeyi *sü-bigi*, yani "asker beyi, kumandan" olarak düşündük. Bilindiği gibi *sü bigi* "Tuna Bulgarlarında ordu kumandanı"dır.¹⁴ Ancak kelimenin Grek harfleriyle orijinal yazımı buna imkân tanımıyor.

2. Bu adın *Silig Beg olabileceğini de düşündük. Orkun anıtlarında *Yigen Silig Beg* kişi adı mevcuttur. Turfan Uygur kağanı Böğü Han'ın kitabesinde *Tigin Silig Terken*, Karahanlılarda *Silik Terken* kadın ad veya sanları vardır.¹⁵ (Böğü Han Turfan Uygur idikutudur. Kitabesi 948'e aittir).¹⁶ Gerçi Sümer, Kaşgarlı'daki *silig* "temiz, ince, güzel, tatlı dili" açıklamasını aktarır.¹⁷ Eski Uygurca *silig*, *silik* "arı, temiz, pak, bakire" de¹⁸ Kaşgarlı'daki anlamla hemen-

⁷ Moravcsik, s. 131.

⁸ M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004, s. 97.

⁹ Şerif Başstav, "Sabir Türkleri", *Belleten*, İkinci Kânun - Nisan 1941, Sayı: 17 - 18, s. 61.

¹⁰ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. E. Ç. Mızrak, Selenge y., İstanbul 2006, s. 298. / Aynı yazar, *Khazar Studies*, Akademiai Kiado, Budapeşte 1980, s. 260. / Aynı yazar, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 86.

¹¹ Togan, "Azerbaycan", s. 99.

¹² A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. b., Enderun k., İstanbul 1981, s. 171.

¹³ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 298. / Aynı yazar, *Khazar Studies*, s. 260.

¹⁴ Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987, s. 43 vd.

¹⁵ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999, c. 1, s. 88, 110.

¹⁶ Sümer, s. 74.

¹⁷ Sümer, s. 110.

¹⁸ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3 b. Enderun k.e., İstanbul 1993, s. 135.

ce aynıdır. Göktürklerdeki *Silig*'in ise “yüksek bir unvan” olduğunu sanıyoruz (Kelimeyi ayrı bir yazımızda ele alacağız).

Mantıklı görünmesine karşın **Silig* Beg'in göçüşmeyle *Zilgib-is* olabileceği düşüncemiz, bizi tatmin etmedi. Başka arayışlara yöneldik ve bu süreçte *Zilgib-is*'in ad değil, “yüksek bir san” olduğunu anladık.

1.1.4. *Zilgib-is*'in Çözümü

Zilgib-is'te başta yer alan *Z-* (Grek abecesinde büyük *zeta* harfi, küçük biçimi ζ , ses çevrimindeki karşılığı *dz*, *tz*'dir) bilindiği üzere Türkçe sözlerin başında görülmeyen bir sestir. Kanaatimize göre o çağda Türkçede baştaki ses * δ (dh = Arapçadaki *zel*) idi.

Kayıt yabancılar tarafından yapıldığı için baştaki * δ (dh) sesi *Z* (*dz*) işitilmiş, öyle kaydedilmiştir. Bunun sebebi Grekçenin bünyesidir. Her dil yabancı bir sesi veya kelimeyi az veya çok kendi bünyesine yakınlaştırır, uydurur. Dolayısıyla Türkçe **dilgib* unvanı (unvanın birincil hâli böyledir) Grekçeye *Zilgib-is* biçiminde aktarılmıştır. Yani δ (dh) yerine *Z* (*dz*) yazılmıştır. Sözcüğün *Z-* (*dz-*) ile zaptedilmesinin başka mantıklı bir açıklaması yoktur.

Baştaki sesin *dz* olduğunu aydınlığa kavuşturduktan sonra *Zilgibi-is*'in çözümüne devam edersek, sözcükteki *-ilgib-* seslerini aynen alacağız. Yalnız Grekçe takı olan *-is*'i atacağız. Sözcüğe baktığımızda kök ünlüsünün *-i-* olduğunu görürüz. Bütün bu işlemleri yerine getirdikten sonra **Zilgib*, daha açıklayıcı bir yazımla **dzilgib* biçiminde bir sözcük elde ederiz. Yani tabiri caizse **dzilgib*, Grekçe **Zilgib*'in farklı bir yazımıdır. *Z-*, Grekçenin *zeta* (*dz*) harfidir; Türkçenin *Z*'si değildir. *Z-* veya *dz-* seslerinin birincil biçimi tabii ki **d*'dir.

Peki Grekçe **Zilgib*, açıklayıcı yazımla **dzilgib*in o zamanki Türkçesi ne olabilir? Bu, az yukarıda söylediğimiz üzere **dilgib*dir. Yani baştaki birincil **d* sesi Türkçede * δ (dh) olmuştur. Sözcüğün Türkçe ilk biçimi ve gelişimi şöyledir: **dilgeb* > **dilgib* > **dilgib*.

O çağda Türkçede başta * δ (dh) sesi olduğunu kabul ettiğimize göre sözcüğün daha sonraki Türkçe biçiminin **Silgib* ~ **Yilgib* olacağını öngörebiliriz. Yani Türkçe **dilgib* yeniden oluşturmamızın daha sonraki normal Türkçe biçimi **Silgib* veya **Yilgib* olmalıdır. Yazık ki **s*-li veya **y*-li bir kayıt elimize ulaşmamıştır.

* δ (dh, Arapçadaki *zel* harfi) daha sonra Türkçede başta *y*'ye, kelime içinde *y*, *z*, *s* ve *s*'den dönüşerek *ş*'ye çevrilmiştir.

Zilgib-is verisi bize 521'de Kafkasya Hun Türkçesinde baştaki birincil **d*'nin * δ (dh) olmaya başladığını da gösteriyor.

1.1.5. Benzer Örnekler

Türkçe söz başı * δ (dh) sesinin Grekçe (yabancı) kaynaklarda *Z* (*dz*) ile zaptedildiğini bildirdik. Bunu 627'de Tiflis kuşatması dolayısıyla yine Greklerce kayıtlanan *Ziebil* ($\Sigma\iota\epsilon\beta\eta\lambda$), *Ziëbil* ($\Sigma\iota\epsilon\beta\eta\lambda$), *Zebeil* ($\Sigma\epsilon\beta\epsilon\eta\lambda$) verileriyle de destekleyebiliriz.¹⁹

¹⁹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 250. / Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 130.

Bu çeşitlemelerdeki *Z-* de *dz-*'dir. Fakat bunun o çağ Türkçesindeki doğru biçimi **δ-* (*dh-*)'dir. Dolayısıyla *Ziébíl*, *Ziebil*, *Zebeíl*'in doğru Türkçe biçimi **debil* yahut **ðibildir* (**debil* ihtimali daha güçlüdür). Bu unvan (sözcük unvanıdır) Türkçe yabgu unvanıyla bir ve aynı değildir; farklıdır.

Görüşümüzü doğrulayan ve tanımlayan ikinci bir olgu 627'de Bizanslılarca kaydedilen *Ziébíl*, *Ziebil*, *Zebeíl*'in Gürcüceye *cibgo*, Ermeniceye *cebu*, 576'da ölen İstemi Kağan'ın Arapçaya *Sin-cibu* biçiminde *c-*lerle aktarılmasıdır; bunlardaki *dz-*'nin *c-* veya *j-*'ye yakın bir ses olduğunu anlıyoruz. *dz-* (*c-*) ve *j-* seslerinin çıkakları birbirine yakındır. Krş. Çağdaş Türkçedeki Necdet > Nejdet, vicdan > vijdan, meclis > mejlis ile.

SORU: Kaşgarlı'daki *küjık* "perçem, zülûf"²⁰ acaba *-d-* > *-dz-* evrimiyle mi gelişmiştir? Yoksa *küjık* aynı şekilde gelişen yabancı asıllı bir kelime midir?

1.1.6. Türkçe **ðilgib* Göçüşmeli Olabilir mi?

Türkçe **ðilgib* yeniden oluşturmamızdan sonra kendi kendimize şöyle bir soru yönelttik: Acaba Türkçe **ðilgib* göçüşmeli olabilir mi? Yani Türkçe **ðilgib* aslında **ðilbig* olabilir mi? Bu soru kafamıza takılınca aklımıza birdenbire Çince kayıtlardaki *hsie-li-fa* unvanı geldi (Aşağıda inceleyeceğiz). Çincedeki *hsie-li-fa*'nın etkisiyle Türkçe yeniden oluşturmanın **ðilbig*, yani göçüşmeli olması gerektiğine hükmettik.

Hükmettik ama kafamızdaki soru imlerini ve şüpheleri yine de bertaraf edemedik. Sonra unvanın göçüşmeli olduğu düşüncemizden vazgeçtik. Çünkü eğer sorumuzun cevabı olumlu olsaydı, bu kadar bol kaydı ve varyantı olan bir san, hiç olmazsa bir iki kez **Zilbig-is* biçiminde kaydedilmeliydi. Dolayısıyla yukarıda tespitlediğimiz üzere asli ve doğru biçimin Türkçe **ðilgib* olduğunu kabul ettik (11 Şubat 2020 - 24 Şubat 2022).

1.1.7. Türkçe **ðilgibin* Anlamı

Düşünmeye devam edince Türkçe **ðilgibin* ad değil, "yüksek bir san" olduğunu anladık. Bu san *ilig* "hükümdar" sanıyla kökteştir. *İlig* (*illig* veya *ellig* değil) sanının gerçek ünlüsü *-i-*'dir. Başta *d* > *y* > *ø* evrimi ve *-lg* arasında ünlü vardır.

2. Dağıstan Hazarlarındaki *Selifân*

2.1. Kayıtlar ve Tarihleri

1. *Tarihü'l-Bâb*, 916 yılı olaylarıyla ilgili olarak Demirkapı Derbend'in Müslüman hükümdarları arasında yer alan ve "bir Hazar ordusu ile yardıma gelen" *Selifân*'ı zikreder.²¹

2. Mesudi 943'te Haydak hükümdarı *Selifân*'dan söz eder.²²

²⁰ *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972, s. 78.

²¹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 239 vd.

²² Golden, s. 239 vd.

2.2. Görüşler

1. Minorski her iki *Selifân*'ın aynı kişi olduğunu öne sürer, *Selifân*'ı *Chiu T'ang-shu*'da yer alan Uygurların *sse-li-fa* sanıyla birleştirir.²³

2. Golden her iki kişinin aynılaştırılmasına karşı çıkar. *Tarihü'l-Bâb*'daki kişiyle Mesudi'deki kişinin yazgılarının aynı olmadığını, *Tarihü'l-Bâb*'ın sunduğu bilgilerin yerel kroniklerden elde edildiğini, *Selifân*'ın Hazar yahut Hazarlara bağlı bir prens olduğunu yazar.²⁴

Golden, Minorski'nin *Selifân* ile *sse-li-fa* unvanlarını birleştirmesine de karşı çıkar. Unvanın içeriğinin karanlık olduğunu, Minorski'nin *Chiu T'ang-shu*'da geçen Uygurlara ait *sse-li-fa* "Uygurların askeri işlerini yöneten kişi"-den söz ettiğini, Barthold'un *sse-li-fa*'yı ilteber sanıyla eşleştirdiğini, bu durumda *Selifân* ile *sse-li-fa* unvanının birleştirilemeyeceğini, unvanın (ismin?) ne anlama geldiğini kestirmenin zor olduğunu, belki Eski Kafkas ve İrani sanlarla ilişkili olabileceğini belirtir.²⁵

2.3. Selifân nedir?

Chiu T'ang-shu'nun verdiği *sse-li-fa* "Uygurların askeri işlerini yöneten kişi" bilgisini anımsadığımızda *sse-li-fa*'yı "askersel bir yetkili" olarak tanımlayabiliriz.

Minorski'nin *Selifân* ile *sse-li-fa* ~ *hsie-li-fa*'yı birleştirmesi doğrudur. Her iki unvan (*Selifân* ve *sse-li-fa* ~ *hsie-li-fa*) aynıdır. Yalnız bu aynılığı kandırıcı, inandırıcı biçimde açıklamak lazımdır. Yoksa öneriler sadece bir fikir düzeyinde kalır ve sorun devam eder. Şimdiye değin olduğu gibi.

Selifân'daki *-i* türemedir. Bunu çıkardık mı geride **Selfân* biçimi kalır. *-f* tabii ki bir *b*'dendir. İkinci hecedeki *-â*'yı *-ä* olarak düşünmeliyiz. Çünkü sözcüğün kök ünlüsü *inc*edir. Dolayısıyla sanın yeniden oluşturması **Selbân*'dir.

Gerçi kayda göre birinci hecedeki kök ünlü *-e*'dir. Bunu dikkate alarak sözcüğü **Selbân* olarak oluşturduk. Lakin unvanın birincil kök ünlüsü *-i* olmalıdır. Bu karara sözcüğün kökteş ve ocaktaşlarının *-i* ünlülü olmalarından varıyoruz. Krş. Yukarıdaki Türkçe **ðilgib* ve aşağıdaki Türkçe **silbäg* ile; ayrıca yine krş. meşhur *ilig* sanıyla. Bu duruma göre unvanın gerçek biçimi **Silbân* olmalıdır. Bildiğimiz üzere her dilde *-i* > *-e* ve *-e* > *-i* geçişleri vakayı adiyedendir, normaldir.

Sondaki *n* sesini açıklamak güç değildir. Bu **Silbân*'ın birincil hâli olan **dilbeg* > **silbeg*deki *-g*'nin *-ng* olması, sonra *-g*'sinin düşmesi, *-n*'sinin kalmasıyla oluşmuştur. Türkçemizde buna benzer örneklere raslamak olanaklıdır. Örneğin Türkçe *görünmek* fiilinin birincil biçimi **gö-rg*-'dür. Sonda *-g* > *-ng* > *-(ü)n-* gelişimiyle *görün-* olmuştur. Bu olguya birçok çalışmamızda *sonracıl ng* demiştik (2 Şubat 2019).

Unvanın birincil biçimi **dilbeg*dir. Şöyle bir gelişim çizgisi oluşturabiliriz: **dilbeg* > **silbeg* > **silbäng* > **silbân* > **selbân* > **selfân* > *Selifân*.

²³ Golden, s. 241.

²⁴ Golden, s. 240.

²⁵ Golden, s. 241.

Bu noktada biz de Golden gibi unvanı Hazarlara ait ediyoruz. Kuzey Kafkasya Hunlarına ait olması zayıf ihtimaldir.

2.4. Selifân'ın Anlamı

Selifân, yeniden oluşturmamızla *Silbân, ad değil “yüksek bir san”dır. Aşağıda inceleyeceğimiz *hsie-li-fa* “*silbäg”in kökteşidir. Aynı yüzyıllarda, aynı coğrafyalarda, aynı toplumlarda kayıtlandıkları için fonetik bakımdan farklılaşmışlardır. Bu iki san (silbân ve *silbäg), yukarıdaki Türkçe *dilgib ve *ilig* unvanlarıyla ocaktaştır.

3. Çin Kaynaklarındaki *Hsie-li-fa* ~ *Sse-li-fa* Sanı

Sıra Çin kaynaklarının Juan Juan, Göktürk ve Uygurlarda saptadıkları unvanlardan biri olan *hsie-li-fa* veya *sse-li-fa*'yı irdelemeye geldi.

3.1. Kayıtlar

1. *Szu-li-fa* unvanı 520 başlarında Juan Juanlarda tespit edilmiştir.²⁶

2. *Hsie-li-fa* Göktürklerde kayıtlanmıştır.²⁷ Bu kayıt *Göktürk* devletinin kurulduğu 552'den hemen sonradır.

3. Chavannes (ok. Şavan) Batı Göktürk yabgusu T'ung Yabgu'nun (618? - 630), egemen olduğu krallara *Hie-li-fa* sanını verdiğini, yanlarına vergi ve haraç almak için *tudun* atadığını yazar.²⁸

4. 747'de Uygur tahtında *Yeh-hu Chieh-li-fa* unvanlı bir kağan bulunuyordu; unvanın birinci unsuru Hamilton'a dayanılarak *yabgu* kabul edilir.²⁹ İkinci unsuru *hsie-li-fa* ile aynıdır. *Chieh-li-fa* yazımı galiba Fransızcaya göredir. Şi-li-fa okunmalıdır. *Yeh-hu Chieh-li-fa* unvan öbeği *yegüg *silbäg veya *yagug *silbägdır.

Kısaca unvan *hsie-li-fa*, *hie-li-fa*, *chieh-li-fa*, *şi-li-fa* (okunuşudur), *se-li-fa*, *szu-li-fa*, *sse-li-fa* vb. yazılır. En doğru yazım *hs*-li yazımlardır. Diğerleri insanı yanıltabilir. Özellikle sadece *h*-li yazımlar kesinlikle yanıltıcıdır. Bu tür yazımlar aynı zamanda eksiktir.

Unvanın ikinci ve üçüncü heceleri hep aynı imladadır.

3.2. Görüşler

1. F. Hirth, Çinlilerin *sulipat*, *kielifo* = *selifa* biçiminde kaydettikleri unvanın Türkçe *alpaga* olabileceğini ileri sürmüştür.³⁰

²⁶ Kürşat Yıldırım, *Bozkırın Yitik Çocukları Juan - Juanlar*, Yeditepe y., İstanbul 2015, s. 40, 81.

²⁷ Ahmet Taşağl, *Göktürkler*, TTK, Ankara 1995, s. 114.

²⁸ E. Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge y., İstanbul 2007, s. 329.

²⁹ Özkan İzgi, “Uygur kağanlarının T'ang sülalesi tarihlerine göre soy kütüklerinin incelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* (Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan Özel Sayısı), Fasikül I, Sayı: 13, Erzurum 1985, s. 247.

³⁰ Sadri Maksudi [Arsal], *Türk Hukuk Tarihi (1925-26 yılına ait ders notları)*, yay. haz.lar, Fethi Gedikli, Ali Adem Yörük, Mahmud Esad Kalıpçı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 2017, s. 791.

2. F. Hirth ve F. W. K. Müller, Çin kaynaklarındaki *k'i-li-fa*'nın doğru okunuşunun *il-di-bar* olduğunu öne sürmüşlerdir.³¹ (Hirth'in ikinci bir görüşü).

3. Barthold, *Sse-li-fa* unvanını *elteber* olarak düşünür.³²

4. F. Sümer, *hsie-li-fa*'nın (*hie-li-fa*, *şi-li-fa* da yazar) karşılığının *il teber* olduğunun anlaşıldığını, A. Bombaci'nin 1970'te unvanla ilgili bir makale yayımladığını, *ilteberin il* "ülke, devlet" ile *tab-* + *ar* ekiyle yapılmış bir isim olduğunun kabul edildiğini bildirir.³³

Faruk Sümer başka bir eserinde de *el teber* yazar, yani unvanın iki kelime olduğunu ima eder.³⁴

5. A. Taşağıl, *Göktürklerdeki hsie-li-fa* sanının karşılığına *ilteber* yazar.³⁵

6. Son çalışmaların birinde *hsieh-li-fa*, *eltäbär* sanyyla denkleştirilir.³⁶

7. K. Yıldırım, Juan Juanlardaki *Szu-li-fa* sanını *ilteberle* eşitler.³⁷

Kısaca *hsie-li-fa* sanı genelde *ilteber* sanyyla özdeşleştirilmiştir.

3.3. *Hsie-li-fa*'nın *İlteber* Olamayacağı Görüşü

1. Pelliot, Hirth ve Müller'in görüşlerini yanlış bulur; *k'i-li-fa*'nın doğru okunuşunun *il-di-bar* değil, *el-fa* olduğunu (herhâlde *ki-* dizgide düşmüş), bundan ötürü *ilteberin* karşılığı sayılamayacağını bildirir.³⁸

2. Gerçekten de Türkçe *ilteberin* Çince ses çevrimi *hsie-li-fa* olamaz. Biz de Çince *hsie-li-fa* ses çevriminin Türkçe karşılığının *ilteber* olamayacağını farkındaydık. Çünkü sesler tutmuyordu. Araştırmca unvanın doğrusunun *ilteber* olmadığını anladık (Aşağıda üzerinde duracağız).

3.4. *Hsie-li-fa*'nın Karşılığı Ne Olabilir?

Hsie- unsurundaki *hs'yi* s okumalıyız. *ie-*, ünlünün ince olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla *hsie-* unsuru *si-*'dir (*ie* ikili ünlüsünün ilk kısmının esas ünlü olduğunu kabul ediyoruz). *-li-* hecesini *-l-* olarak alacağız. *-i-* ünlüsünden dolayı bunun da ince olduğunu anlıyoruz. Böylece **sil* ögesini elde ederiz. *-fa* ise ancak bir *b* sesinin karşılığı olabilir. Yanındaki ünlü kalındır. Ancak öteki ince ünlülere bakarak bunun da ince olduğunu, *-a-*'nın bir *ä* sesinin karşılığı olduğunu söyleyebiliriz. Hepsini birleştirdik mi **silbä* ögesine ulaşırız. Fakat sözcük bu kadar olmamalıdır. Ayrıca sonda bir *g* sesi olmalıdır. Çinlilerin sondaki yumuşak ünsüzleri yazmadıklarını biliyoruz (*b*, *d*, *g*, *l*). Sona *g* sesini getirdik mi **silbäg* biçiminde bir unvan kelimesine erişiriz. İşte Çince *hsie-li-fa* ses çevriminin Türkçe karşılığı budur (22 Mayıs 2021). **Silbäg* ne yazık ki tipki **Silbän* gibi Türkçe kaynaklarda görülmez.

³¹ Károly Czégledy, "Yiltavar unvanı", çev. İbrahim Kafesoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul 1951, s. 184.

³² Golden, *Hazar Çalışmaları*, s. 241.

³³ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 35.

³⁴ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, 2. b., TTK, Ankara 2006, s. 25.

³⁵ Taşağıl, *Göktürkler*, s. 114.

³⁶ İsenbike Togan - Gülnar Kara - Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler - Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) "Türkler" Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri)*, TTK, Ankara 2006, s. 3, 349, 357.

³⁷ Yıldırım, *Bozkırın Yitik Çocukları Juan - Juanlar*, s. 81.

³⁸ Czégledy, "Yiltavar unvanı", s. 184.

Özetle genellikle kabul edildiği üzere *hsie-li-fa*'nın doğru karşılığı *ilteber* değil, *silbâg'dir. Birincil biçimi *dilbeg'dir. Başta d > s evrimiyle *silbâg olmuştur. San Dağıstan Hazarlarındaki *Selifân*'la kökteştir. Kuzey Kafkasya Hunlarındaki Türkçe *dilgib sanıyla ocağaştır.

YASA: Bu sanı çözünce Çince *hs* ses birleşiminin Türkçe veya Türkçe olmayan dillerdeki karşılığının bir tür *s* olduğunu kesinlikle anladık. *Hsie-li-fa* çözdüğümüz gibi *silbâg'dir. Hsiung-nu, Hsü-pu, Hsien-bi bu harf öbeğini barındıran sözlerden birkaçıdır. Hsiung-nu'nun okunuşu Siung-nu'dur; bu çarpıtılmış biçimdir. Türkçesi *Kung'dur. Hsü-pu'nun Türkçesi “*Sabar (kavim adı)”dır; Moğulca olan Hsien-bi'yi ise şimdilik *Sinbig olarak yeniden oluşturabiliriz (11 Şubat 2020).

Çincedeki *hs-* sesi Osmanlıcadaki *sad* ve *sin*'e benzetilebilir; yani her iki *s* farklıdır. Anımsarsak Osmanlıcada *s*'li kalın kelimeler *sad* ile, *s*'li ince kelimeler *sin* ile yazılırdı.

3.5. İlteberin Yapısı Hakkında Görüşler

Hsie-li-fa sanını *silbâg olarak yeniden oluşturduk ve bunun karşılığının *ilteber* ~ *elteber* olamayacağını belirttik. Yeri gelmişken *ilteber* ~ *elteberin* yapısı hakkındaki görüşlere bir göz atalım:

1-2. Thomsen *ältäbäri* birleşik kelime kabul eder; Z. V. Togan, *ältäbäri* âl ve *täbär* kısımlarına ayırır.³⁹

3-4. Károly Czégledy *ältäbäri* birleşik kelime sayar; ikinci unsurun yabancı bir unvan veya Türkçe bir kelime (belki *demir*) olabileceğini söyler. Yurttaş Dezsö Pais de unvanın *el* ve *teber* şeklinde iki kısımdan oluştuğu fikrinde dir.⁴⁰

5. Rasonyi unvana ait *teber* ögesinin “belki: yabancı devleti ezen, tepen, yahut halk etimolojisi” olduğu görüşündedir.⁴¹

6. T. Tekin *eltäbär* “Uygurlarda yüksek bir unvan (BK D 37) < el täbär kabileleri düzene sokan, düzenleyen” izahını yapar.⁴² Yani sanı iki kelime kabul eder.

7. Biz de *ilteber* ~ *elteberin* iki kelimedenden oluştuğu fikrindeyiz. Bunu şu sebeplere dayandırıyoruz:

Birincisi unvan üç hecedir. Bazıları hariç, normalde kelimeler iki heceden oluşmalıdır.

İkincisi 530-540 civarlarında Doğu Roma'ya hizmet eden muhtemelen Türk asıllı bir generalin adı (sanı) İldiger'dir (Ἰλδιγερ).⁴³

Üçüncüsü *Alban Tarihi* 682'de Kuzey Kafkasya Hunlarında İl Tigin unvan öbeğini kayda almıştır.⁴⁴

Dördüncüsü *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde İl ögesi 21 ad san öbeği vardır.⁴⁵

³⁹ Czégledy, s. 183.

⁴⁰ Czégledy, s. 186.

⁴¹ László Rasonyi, *Tarihte Türklük*, çev. Hâmit Zübeyir Koşay, TKAE y., Ankara 1971, s. 61.

⁴² Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 98.

⁴³ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 138.

⁴⁴ Kalankathı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Ziya Bünyadov, Azerbaycan Türkçesinden akt. Yusuf Gedikli, 2. b., Selenge y., İstanbul 2019, 2. kitap, 45 ve 47 fasıllar.

⁴⁵ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 61-63.

Beşincisi F. Sümer'in *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*'nda il unsurlu onlarca ad san vardır.⁴⁶

Buradan hareketle vardığımız *altıncı* gerekçemiz şudur: İl ~ el yüksek olasılıkla "bir unvan niteleyicisi"dir. Bunun bildiğimiz il ~ el "halk, ülke, devlet" anlamında mı⁴⁷ yoksa başka bir anlamda mı olduğunu şimdilik söyleyemeyeceğiz. Lakin bu altı gerekçemiz ilteber ~ elteberin yapısını il ~ el ögesinin anlamı hariç, büyük oranda aydınlatmaktadır (Konu üzerinde ayrıca duracağız).

NOT: 555'te Sabarlarda tespit edilen İliger = 'Ιλιγερ sanındaki⁴⁸ il- ögesini "unvan niteleyicisi" saymıyoruz. *İligerde* (< *ilger) başta d > y > ø değişimi ve -lg arasında ünlü vardır. İlig unvanıyla alakalıdır.

3.6. İlteberin *Rutbil* Olduğu Görüşü

İlteber unvanının yapısı hakkındaki görüşleri sergiledik. Bu noktada *ilteberin* Arap kaynaklarında *rutbil* olduğu yönündeki görüşe de değinmek istiyoruz. İslam tarih ve coğrafyacıları Afganistan'da birçok yerel yöneticinin *rutbil* sanını taşıdığını yazarlar:

1. Yakubî (öl. 893?), *Kitabül Buldan*'ında Sicistan'ın en büyük şehrinin Bust olduğunu, hükümdar *Rutbil*'in ülkenin Büyük Zerenc ilinde oturduğunu yazar.⁴⁹

2. İbni Hurdadbeh (820?-912), Sicistan, Ruhhac ve Dâver diyarının melikine *rutbil* denildiğini yazar.⁵⁰

3. Tarihçi Taberî de (839-923) *Rutbil* sanından söz eder.

4. Mesudî 943'te yazdığı *Murucül Zeheb*'de "[Abdurrahman] bu ülkelere komşu *Rutbil* gibi Hind hükümdarlarıyla da savaştı" der⁵¹; "bu ülkelere" ifadeyle Sicistan, Büst ve Ruhhac kastedilir.

3.6.1. Görüşler

1. B. Atalay, Taberî'de geçen *Rutbil*'in doğrusunun *Türbil* olduğu kanısındadır.⁵²

2. Çin kaynakları Gazne hükümdarına *eltebir* der; A. Bombaci, *eltebirin* Arapçaya tahrifle *rutbil* şeklinde aktarıldığını yazar.⁵³ (Çin kaynakları Gazne hükümdarının herhâlde *hsie-li-fa* sanını taşıdığını yazmışlardır).

⁴⁶ Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, s. 817-819 (İl Gazi'den İl Tiriş'e değin).

⁴⁷ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003, s. 101, 103.

⁴⁸ Moravcsik, *Byzantinoturcica II*, s. 138.

⁴⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, notlarla yay. haz. lar Mehmet Şeker - Ali Ertuğrul - Süleyman Özkaya - Tahsin Koçyiğit, 2 b., Ötügen n., İstanbul 2013, s. 130, 132, 133.

⁵⁰ Yörükân, *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, s. 85.

⁵¹ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998, s. 56.

⁵² B[esim] Atalay, (Kütahya Sayılavı), *Türk Büyükleri veya Türk Adları*, 2. basım, Devlet m., İstanbul 1935, s. 100.

⁵³ "Kâbil", *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, s. 80. / Emel Esin, "Toharistan yabguları, Türkşahiler, Sol (Çöl) Türkleri Devleti", *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu Tebliğ Özetleri*, 20-22 Mayıs 1985, AÜ-DTCF y., Ankara 1985, s. 17.

3.6.2. Ne Olabilir?

Bu unvan eğer Türkçeyse *durbal veya *terbil olabilir. Sondaki *l* sesi bizi böyle yeniden oluşturmalarına sevk ediyor. Fakat unvan galiba Hint - Avrupa dillerine aittir (22 Ekim 2021).

NOT: İlteberin *rutbil* olup olmadığını kesinlikle anlamak için *rutbil* unvanının ilkin ne zaman, nerede geçtiğini, Hindistan vb. ülkelerde bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir.

3.6.3. Unvan Kısımlarının Sonucu

Grek kaynaklarındaki *Zilgib-is* (< *δilgib), Arap kaynaklarındaki *Selifân* (< *Silbân) ve Çin kaynaklarındaki *hsie-li-fa* (< *silbäg) aynı unvanın beş ayrı Türk toplumunda (Kafkasya Hunlarında / Dağıstan Hazarlarında / Juan Juan / Göktürk / ve Uygurlarda), altı ayrı çağda (521 / 916 / 943 / 520 / 552 / ve 747), beş ayrı coğrafyada (Kuzey Kafkasya / Dağıstan / Moğulistan / İç Moğulistan / ve Doğu Türkistan) saptanmış biçimleridir ve bu unvanlar birbirleriyle kökteş ve ocaktaşırlar. Bu durumu ocak *dizelgesinde* gösterirsek durum daha *yahşı* anlaşılacaktır:

4. Türkçenin Yüksek Unvanlarla İlgili *di+ ocağı : *di-lb, *di-ld, *di-lg

1.1. **di-lb* kökünden gelen ve Çin kaynaklarının 520'de Juan Juan, 552'den hemen sonra Göktürk ve daha sonra (747) Uygurlarda zaptettiği *hsie-li-fa* unvanının Türkçe yeniden oluşturması *silbägdür; anlamı "yüksek bir san"dır. Başta *d* > *s* değişimi mevcuttur. İlk biçimi *dilbeg.

1.2. 916 ve 943'te Araplarca kayıtlanan *Selifân*'ın Türkçe yeniden oluşturması *Silbân'dir; anlamı "yüksek bir san"dır. Sözcükte başta *d* > *s* değişimi vuku bulmuştur. Bu sözcük bir üst şıktaki *silbäg ile kökteştir. İlk biçimi *dilbeg.

2. **di-ld* kökünden bir sana şimdilik tesadüf edemedik. Kesinlikle vardı(r). Üç hece olduğu için İldiger sanını bu köke sokmuyoruz.

3.1. **di-lg* kökünden gelen ve 521'de Doğu Roma kayıtlarında yer alan *Zilgib-is*'in yeniden oluşturması Türkçe *δilgibdir. Anlamı "yüksek bir san"dır. Başta **d* > **δ* değişimi vardır. Bu sözcük 1.1. ve 1.2.'deki sanlarla ocaktaştır, kökteş değil.

3.2. Kültigin K 3'te geçen meşhur *ilig* sanı bu köktendir. Başta *d* > *y* > *ø* evrimi ve *-lg* arasında ünlü vardır. Konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için fazla bilgi vermeyi şimdilik gereksiz görüyoruz. Daha önce üzerinde durmuştuk⁵⁴; özge (ayrı) bir yazımızda tekrar ele alacağız.

4.1. Genel Sonuç

Yazımızdan şu sonuçları elde etmiş bulunuyoruz.

⁵⁴ Yusuf Gedikli, *Avrupa Hunları ve Avrupa Hun Türkçesi*, Ötüken n., İstanbul 2021, s. 167-170.

1. 521'de Doğu Romalıların saptadığı *Zilgib-is*, Türkçe **ṣilgib* sanıdır.
2. 916 ve 943'te Arapların saptadığı *Selifân* Türkçe **Silbân* sanıdır.
3. 520'den itibaren Çinlilerin Juan Juan, Göktürk ve Uygurlarda saptadığı *hsie-li-fa* Türkçe **silbäg* sanıdır.

Bu üç san aynı ocaktandır. **Silbân* ve **silbäg* aynı köktendir.

4. Çinlilerin *hsie-li-fa* biçiminde ses çevrimine tabi tuttıkları unvan Türkçe *ilteber* ~ *elteberin* transkripsiyonu değildir.

5. Arap coğrafyacı ve tarihçilerinin *rutbil* biçiminde kayıtladıkları unvan Türkçe *ilteber* ~ *elteber* sanı değildir. Muhtemelen Hint - Avrupa dillerine ait bir sandır.

Böylece üç Türk sanını daha çözmüş olduğumuz gibi, *ilteber* ~ *elteberin* çözümünde de hayli yol almış bulunuyoruz (23 Haziran 2022).

AÇIKLAYICI NOT: Johannes von Nikiu (7. yüzyıl)

Nikiu'lu Johannes (Yohannes, Yani, Ioanna, John), 7. yüzyılda yaşamış Mısırlı piskopos ve tarihçidir.

Johannes'in hayatı hakkında, 688'de Mısır'ın Nikiu şehrinin piskoposu olduğundan fazla bir şey bilinmez. 691-700 yılları arasında, asi keşişleri o kadar şiddetli bir şekilde cezalandırdı ki yetkisiz bırakıldı ve makamını kaybetti.

Johannes 642'de Mısır'ın Araplar tarafından fethinden hemen sonra bir dünya tarihi yazdı. Bu muhtemelen Yunan dilinde yazılmıştır; Kıpti dilinde yazılma ihtimali de vardır. Bugün yalnız Geç Habeşçe bir çevirisi mevcuttur; bu da 1601'de Arapça bir versiyondan aktarılmıştır.

Johannes 643 yılına kadar olan olayları ele alan eserini muhtemelen din adamı olmadan önce yazmıştır. *Vakayiname*'si Geç Antik dönem tarihçiliğinin son eserlerinden biridir; özellikle Yunan - Roma tarihiyle ilgilenir (Hristiyan Mısır açısından). Eseri 610'da başlar, 640'a kadar uzun bir boşluk vardır. 640'tan 643'e kadarki olayları anlattığı bölümler önemlidir. Anlaşılan, 610'u takip eden 30 yıl boyunca (Mısır on bir yıl Sasanlılar işgalinde kalmıştı) hiçbir yazılı kaynağı yoktu veya bu on yıllara ilişkin açıklamaları 1601'e gelinceye değin kaybolmuştu (İngilizce Johannes von Nikiu - *Wikipedia*, 13 Ekim 2021).

Türkçe *Vikipedi*'de şu bilgiler vardır:

Nil deltasında Nikiu'nun (Pashati, şimdiki adı Zawayat Razin) Kıpti piskoposuydu. 696'da Yukarı Mısır manastırlarının genel yöneticisi oldu. Âdem'den Müslümanların Mısır'ı fethine değin uzanan bir vakayinamenin yazarıdır. Vakayiname başka kaynaklarca bilinmeyen önemli tarihsel detayları içerir (Türkçe *Vikipedi*, Özgür Ansiklopedi, 13 Ekim 2021).

Kaynakça

- [ARSAL] Sadri Maksudi: Türk Hukuk Tarihi (1925-26 yılına ait ders notları), yay. haz. lar, Fethi Gedikli, Ali Adem Yörük, Mahmud Esad Kalıpçı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 2017, s. 711-834.
- ARTAMONOV, M. İ.: *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004.
- ATALAY, B[esim]; (Kütahya Saylavı), *Türk Büyüklüğü veya Türk Adları*, 2. basım, Devlet m., İstanbul 1935.
- BAŞTAV, Şerif: "Sabir Türkleri", *Belleten*, İkinci Kânun-Nisan 1941, Sayı: 17-18, s. 53-99.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3 b. Enderun k.e., İstanbul 1993.
- CHAVANNES, E.: *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, Selenge y., İstanbul 2007.
- CZÉGLÉDY, Károly: "Yiltavar unvanı", çev. İbrahim Kafesoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul 1951, s. 179-187.
- Divanü Lügat-it-Türk Dizini*, TDK, Ankara 1972.
- ESİN, Emel: "Toharistan Yabguları, Türkşahiler, Sol (Çöl) Türkleri Devleti", *Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu Tebliğ Özetleri*, 20 - 22 Mayıs 1985, AÜDTCF y., Ankara 1985.
- GEDİKLİ, Yusuf: *Avrupa Hunları ve Avrupa Hun Türkçesi*, Ötügen n., İstanbul 2021.
- GOLDEN, Peter B.: *Khazar Studies*, Akademiai Kiado, Budapeşte 1980.
- ; *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam y., Ankara 2002.
- ; *Hazar Çalışmaları*, çev. E. Ç. Mızrak, Selenge y., İstanbul 2006.
- İZGİ, Özkan: "Uygur kağanlarının T'ang sülalesi tarihlerine göre soy kütüklerinin incelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* (Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan Özel Sayısı), Fasikül I, Sayı: 13, Erzurum 1985, s. 245-264.
- "Kâbil"; *Türk Ansiklopedisi*, c. 21, s. 76-82.
- KALANKATLI MOSES, *Alban Tarihi*, çev. Ziya Bünyadov, Azerbaycan Türkçesinden akt. Yusuf Gedikli, 2. b., Selenge y., İstanbul 2019.
- MORAVCSİK, Gyula; *Byzantinoturcica II*, Sprachreste der Türkvölker quellen, Akademie Verlag, Berlin 1958, II.
- RÁSONYI, László; *Tarihte Türklük*, çev. Hâmit Zübeyir Koşay, TKAE y., Ankara 1971.
- SÜMER, Faruk: *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV y., İstanbul 1999, c. 1.
- ; *Eski Türklerde Şehircilik*, 2. b., TTK, Ankara 2006.
- ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998.
- TAŞAĞIL, Ahmet; *Göktürkler*, TTK, Ankara 1995.
- TEKİN, Talat; *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK, Ankara 1987.
- ; *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.
- ; *Orhon Yazıtları*, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003.
- TOGAN, A. Zeki Velidi: "Azerbaycan", *İA*, c. 2, s. 91-118.
- ; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. b., Enderun k., İstanbul 1981.
- TOGAN, İsenbike - KARA, Gülnar - BAYSAL, Cahide: *Çin Kaynaklarında Türkler - Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) "Türkler" Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri)*, TTK, Ankara 2006.
- YILDIRIM, Kürşat: *Bozkırın Yitik Çocukları Juan - Juanlar*, Yeditepe y., İstanbul 2015.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya: *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, notlarla yay. haz. lar Mehmet Şeker - Ali Ertuğrul - Süleyman Özkaya - Tahsin Koçyiğit, 2 b., Ötügen n., İstanbul 2013.

Extended Abstract

Solutions, Origins And Meanings Of The Titles Of *Zilgibis* In The Khuns Of North Caucasia, Of *Selifân* In The Dagestan Khazars, Of *Hsie-Li-Fa* In Juan Juan, Kok-Turk, And Ancient Uyghur

In our article, three words belonging to Turkish societies are emphasized. These are *Zilgibis* belonging to the Khuns of the North Caucasia, *Selifân* belonging to the Khazars of Dagestan, and *hsie-li-fa* determined by the Chinese sources in Juan Juan, Kok-turk and Uyghurs. These are all titles.

Zilgibis belonging to the Khuns of the North Caucasia was found in 521. The word occurs in Greek sources, Theophanes and Malalas. Moravcsik and Golden describe this person as the "Khun king". *Zilgibis* was denounced to the Sasanian ruler Kubad by Justinian and killed by him. There are many variants of the *Zilgibis* record.

Z. V. Togan and P. B. Golden tried to explain this word, but could not put forward a reasonable argument.

Our view is that the leading *z* is actually **δ*. The root vowel is *-i-*. We will take the other sounds exactly (lgib). Only the suffix *-is* is Greek. We will throw it away. After these, we have the *Zilgib* form. The Turkish version of it at that time is **dilgib*. The word is "a high title".

Our second word is *Selifân*, which was found in the Khazars of Dagestan in 916, 943. Minorski allege that both *Selifân* are the same person; he combines *Selifân* with the *sse-li-fa* title of the Uyghurs in *Chiu Tang-shu*. Golden opposes to regard as same person both of them. He writes that the person in *Tarihü'l-Bâb* and the person in Mesudi are not the same, that the information presented by *Tarihü'l-Bâb* was obtained from local chronicles, and that *Selifân* was a Khazar or a prince was loyal to Khazars. In addition, Golden objects to Minorski because of combining title *Selifân* with title *sse-li-fa*.

In our opinion, it is correct that Minorsky combines *Selifân* with *sse-li-fa* ~ *hsie-li-fa*. Both of titles (*Selifân* and *sse-li-fa* ~ *hsie-li-fa*) are the same. It is only necessary to explain this sameness convincingly and persuasively. Otherwise, the suggestions remain only at the level of an opinion and the problem continues. As it has been until now.

-i- in *Selifân* is derivation. When we remove this, the **Selifân* form remains. *-f-* is of course from a *b-*. We should think of *-â-* in the second syllable as *-ä-*. Because the root vowel of the word is thin. Therefore, the reconstruction of the title is **Selbân*.

The *n* sound at the end is not difficult to explain. *G* in **dilbeg* (the primary form of **selbân*) or *g* in **selbeg* (the secondary form of **selbân*) became *-ng*. (Namely *-g* > *-ng*.) Then *-g-* dropped, *-n* remained. It is possible to encounter similar examples. For example, the primary form of the verb "*görünmek*" in Turkish is **gör-rg-*. It has become *görün-* with the development of *-g* > *-ng-* > *-(ü)n-*. We have referred to this phenomenon as *posterior ng* in many of our studies.

According to the record, though, the vowel in the first syllable is *-e-*. Considering of this, we found the word **Selbân*. However, when we look at the titles *Zilgibis* and *hsie-li-fa*, we understand that the primary vowel of the title is *-i-*. Therefore, the main root vowel of the title is *-i-*. Transitions *-i-* > *-e-* and *-e-* > *-i-* in every language are common occurrence. Accordingly, the actual form of the title is **silbân*. **Silbân* is hearthstone of the title resolved as **Silgib* above; not its cognate. Its primary form is **dilbeg*.

As for *Hsie-li-fa*, this title was found in Juan Juans in 520. After 552, it was seen in the Kök-turks and later in the Uyghurs. Scholars have equated it with Turkish *ilteber* ~ *elteber* so far. There have been also scholars who were skeptical of this equation. In our opinion, *hsie-li-fa* cannot be equated with *ilteber* ~ *elteber*.

Let's go back to *hsie-li-fa* again. We'll take the leading element *hsie-* as *s*. We'll take the middle element *-li-* as *-l-*. The last element *fa* can only be a *b*. There should be a *g* at the end. The Chinese do not write the soft sounds (b, d, g, l) at the end. When we put them side by side, we attain title **silbäg*. This solution is almost the same as **Silbân*, which is the solution of the title *Selifân* above, and it definitely shows that **silbäg* is not the same as *ilteber* ~ *elteber*.

The title of *ilteber* ~ *elteber* is also matched with title *rutbil* in Afghanistan. Ibn Hurdadbeh, Masudi, Yakubi and Tabari have mentioned title *rutbil* in Afghanistan. We are skeptical of the equivalence of the titles *ilteber* ~ *elteber* and *rutbil*. In our opinion, *rutbil* is a title belonging to Indo-European languages.

As a result, all of three words are "high title". *Zilgib-is* ~ **dzilgib* in Greek sources, *Selifân* (< **Silbân*) in Arabic sources, and *hsie-li-fa* (< **silbäg*) in Chinese sources are used by many Turkish societies (in Khuns of North Caucasia / Khazars of Dagestan / Juan Juans, Kök-turks, Uyghurs) and these are the forms found in five different geographies (North Caucasia / Dagestan / Mongolia, Inner Mongolia, East Turkestan) in many different eras (521 / 916 and 943 / 520, 552, 747 etc.). In addition, these titles are cognate with each other.